

Danguolė Mikulėnienė*Institut Języka Litewskiego
Wilno****Krystyna Rutkowska****Uniwersytet Wileński***WSPÓŁCZESNA SYTUACJA JĘZYKOWA NA LITWIE:
ASPEKT GEOLINGWISTYCZNY
I NOWE MOŻLIWOŚCI OPISU**

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie stanu najnowszych badań dialektologicznych na Litwie na tle osiągnięć litewskiego gwaroznawstwa i prezentacja najnowszego projektu badawczego, realizowanego w latach 2011–2014 w Instytucie Języka Litewskiego pod kierunkiem Danguolė Mikulėnienė. Projekt ten angażuje 33 dialektologów, w tym przedstawicieli dialektologii słowiańskich, i jest swoistą kontynuacją wcześniejszych badań prowadzonych na Litwie przez dialektologów litewskich, korzysta z ich osiągnięć i dorobku, a jednocześnie proponuje nowe aspekty badawcze, stosuje współczesne metodologie, inicjując tym samym nowy etap w przedsięwzięciach gwaroznawczych na Litwie. Badacze opisują gwary litewskie, biorąc pod uwagę skomplikowaną sytuację językową wielu obszarów gwarowych Litwy i uwzględniając oddziaływanie innych kodów językowych w aspekcie synchronicznym i diachronicznym, a także skutki tych oddziaływań. Wykorzystują zarówno warsztat tradycyjnej dialektologii, jak też metodologie wypracowane przez inne dyscypliny naukowe: socjolingwistykę, etnolingwistykę, geolingwistykę.

1. Badania dialektologiczne i geolingwistyczne na Litwie

Litewska dialektologia oczywiście nie powstała i nie rozwijała się w oderwaniu od badań dialektologicznych w Europie i na świecie. Początkowy etap badań geolingwistycznych na Litwie trwał krótko, obejmował bowiem lata 1930–1944, lecz był bardzo efektywny. W tym czasie kształtowała się nie tylko geolingwistyka, ale też dialektologia deskryptywna [Mikulėnienė 2013]. Początki obu tych dyscyplin przypadają na rok 1930, kiedy po ukończeniu nauki w Niemczech (1925–1929 studia w Lipsku, 1929 w Hambur-

gu) Antanas Salys powrócił na Litwę i rozpoczął intensywne badania gwar litewskich. W czasach jego działalności na Uniwersytecie Witolda Wielkiego (1930–1939) i w Instytucie Lituanistyki (1939–1944) powstało wiele prac z zakresu geolingwistyki: 1) w 1933 roku opublikowano mapę gwar litewskich; 2) w 1935 roku ukazała się jego monografia *Gwary języka litewskiego* [Salys 1992]; 3) w latach 1942–1943 rozpowszechniono jego pierwszą ankietę „Kwestionariusz 1”, dając tym samym początek systemowemu gromadzeniu materiałów gwaroznawczych. Już wtedy nie czyniono tego okazjonalnie czy chaotycznie, badacze mieli do dyspozycji siatkę punktów, która do dziś zmieniła się w niewielkim stopniu. Jednak z powodu ówczesnej sytuacji politycznej pewne regiony – Kraj Kłajpedzki i Wileńszczyzna – pozostały białymi plamami.

Antanas Salys, przedstawiciel nurtów lingwistycznych rozwijających się wówczas w Marburgu i Wittenberdze, w swoich badaniach stosował charakterystyczne dla tych szkół metodologie (korzystał z metody obserwacji pośredniej) [Sabaliauskas 1979: 202–204]. Z pytań zamieszczonych w „Kwestionariuszu 1” wynika, że jego celem było gromadzenie danych do dużego atlasu poglądowego.

Do systemowych badań dialektologicznych przygotowywano się bardzo metodycznie, przez kilka lat organizowano specjalny kurs przygotowawczy do pracy w terenie, który ukończyło 50 osób; wydano monografię Georga Gerullisa i Christiana Stangasa *Gwara litewskich rybaków w Prusach* [Gerullis, Stangas 1933]. Jak zakładał Kazys Morkūnas [2000: 288], przedstawione przez słuchaczy kursu przygotowawczego opracowania gwar ojczystych miały być kontynuacją serii *Gwary Języka Litewskiego*. Można więc przyjąć, że dały one początek rozwojowi dialektologii deskryptywnej.

W okresie okupacji sowieckiej na Litwie kontynuowano oba zapoczątkowane przez Antanasa Salysa nurty badawcze. Badania nad fonetyką i fonologią gwarową, zakrojone na dużą skalę w nauce światowej, na Litwie znalazły oddźwięk w pracach z zakresu dialektologii diachronicznej (monografia Zigmasa Zinkevičiausa [1966] i jego artykuły [2002]).

Przedstawicielami synchronicznej dialektologii strukturalnej (a raczej fonologii) byli Aleksas Girdenis i jego doktoranci [Girdenis 2000, 2001]. W badaniach stosowano metodę analizy dystrybucyjnej i statystycznej. Metodyczne badania gwar litewskich jako całościowych systemów fonologicznych stały się podstawą systemowego opisu gwar – powstała nowa klasyfikacja gwar litewskich, oparta nie na poszczególnych cechach fonologicznych, lecz na całości ich zestawach.

Geolingwistykę litewską w czasach późniejszych reprezentowały trzy tomy *Atlasu języka litewskiego* pod redakcją Kazysa Morkūnasa: w 1977 roku ukazała się *Leksyka*, w 1982 *Fonetyka* i w 1991 roku *Morfologia* [LKA I, II, III]. Był to atlas poglądowy, zawierał 376 map opisujących ponad 560 różnorodnych zjawisk językowych, do których dołączono komentarz (ogółem przedstawiono ponad dwa tysiące zjawisk językowych).

Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości nadal rozwijały się obydwa nurty badawcze: deskryptywny i geolingwistyczny. Dużym osiągnięciem w badaniach geolingwistycznych była monografia Zigmasa Zinkevičiausa *Geneza gwar litewskich* [2006], w której autor, opisując dialekty języka litewskiego, zastosował metodę geograficzno-chronologiczną. Jednak najważniejszym dokonaniem w dziedzinie geolingwistyki

jest niewątpliwie *Atlas języków bałtyckich*; jego zeszyt próbny ukazał się kilka lat temu [Mikulėnienė, Stafecka 2009], pojawiła się też pierwsza płyta kompaktowa *Flora* [Mikulėnienė, Stafecka 2012] zawierająca materiał leksykalny. W atlasie przedstawiono materiał gwar litewskich i łotewskich, co umożliwi prowadzenie badań typologicznych, zwiększy możliwości interpretacji danych zamieszczonych na mapach.

2. Najnowsze badania geolingwistyczne: założenia ogólne

Nowe systemowe badania nad terytorialnymi odmianami języka litewskiego wydają się konieczne, ponieważ kompleksowe eksploracje w tym zakresie prowadzono kilkakrotnie, ale w czasach dawniejszych: początkowe badania systematyczne zorganizowano w latach 1941–1943, natomiast eksploracje mające na celu gromadzenia materiałów do *Atlasu języka litewskiego* odbyły się w latach 1951–1970. W minionym okresie na Litwie i poza jej granicami doszło do zasadniczych zmian w sytuacji politycznej, społecznej, kulturalnej i demograficznej, dlatego też w marcu 2011 roku zainicjowano nowy projekt badawczy „Współczesne badania geolingwistyczne na Litwie: optymalizacja siatki punktów i interaktywny sposób opisu danych gwaroznawczych” pod kierunkiem Danguolė Mikulėnienė¹. Projekt ten niewątpliwie rozpoczyna nowy etap w rozwoju litewskiej dialektologii. Instytucją realizującą badania projektowe jest Instytut Języka Litewskiego, natomiast ich uczestnikami są naukowcy z Instytutu Języka Litewskiego i wszystkich wyższych uczelni Litwy (grupa 33 badaczy). Wartość finansowa projektu wynosi 1,57 miliona litów, a okres jego realizacji to 36 miesięcy (2011–2014).

Zakrojone na szeroką skalę współczesne badania gwaroznawcze mają na celu: 1) zgromadzenie i opublikowanie nowego materiału dialektologicznego ze wszystkich obszarów językowych na Litwie; 2) zweryfikowanie i uściślenie zasięgów występowania poszczególnych zespołów gwarowych; 3) zgromadzenie danych socjolingwistycznych z całego terenu badań i przeprowadzenie ich analizy.

Konkretne zadania projektu mają charakter wieloaspektowy. Badacze litewscy w dość krótkim czasie zamierzają wykonać następujące prace: a) sprawdzić 735 punktów na terenie Litwy i 15 poza jej granicami (wykryć punkty martwe, wytypować nowe); b) ustalić siatkę punktów przydatnych do dalszych badań; c) opracować metodykę badań socjolingwistycznych i geolingwistycznych; d) w zaktualizowanej sieci punktów sporządzić nagrania dźwiękowe (z każdego punktu nie mniej niż 9 godz. – po 1,5 godz. od 6 informatorów) i z całości zgromadzonego materiału utworzyć dostępne w internecie archiwum gwarowe z początku XXI wieku; w miejscach występowania gwar polskich (lub innych słowiańskich) sporządzić nagrania o długości 3 godz. (dane od dwóch lub trzech informatorów); e) dokonać analizy fonetycznej nagrań dźwiękowych, która posłuży do dokładniejszego ustalenia zasięgów występowania poszczególnych zespołów

¹ „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida”. Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028. Zob. www.tarmes.lt

gwarowych; f) wstępnie opracować uzyskane materiały socjo- i geolingwistyczne; g) na ich podstawie przygotować atlas *Gwary litewskie na początku XXI wieku: opis geolingwistyczny i socjolingwistyczny (mapy i komentarze)*; h) sporządzić nową interaktywną mapę gwar litewskich; stworzyć i na bieżąco uzupełniać stronę internetową projektu; i) omawiać wyniki badań na organizowanych konferencjach, publikować referaty i artykuły, przygotowując jednocześnie monografię zespołową.

Obecnie na serwerze umieszczono nagrania z ponad 400 punktów. Z analizy materiałów wynika, że w ciągu ostatnich 20 lat sytuacja językowa na Litwie uległa znacznym zmianom: ujawniły się nowe regiolekty lub interdialekty, ukształtowane tam, gdzie niegdyś istniały tradycyjne gwary litewskie, są to mniejsze odmiany gwarowe, które utraciły swoje cechy charakterystyczne, lecz zachowały cechy typowe dla większych zespołów gwarowych². Na językowej mapie Litwy nie ma już białych plam sugerujących, że miejscowa ludność nie zna języka państwowego; dlatego ciągle powiększają się obszary języka ogólnego, niegwarowego.

3. Ustalanie siatki punktów i jej weryfikacja

Siatki punktów do nowego atlasu interaktywnego nie tworzono na nowo, lecz jedynie zweryfikowano już istniejącą, opracowaną na potrzeby wcześniejszych badań geolingwistycznych. Typując punkty do atlasu, uwzględniono kilka kryteriów: geograficzne (między punktami starano się utrzymać dystans 8–12 kilometrów, większe odległości zależały od warunków naturalnych – lasów, rzek, bagien); administracyjno-terytorialne (w każdym na większe punkty wybrano stare wsie, rzadziej miasteczka); czystości gwary (unikano zróżnicowanych narodowościowo dużych miasteczek). W tej skali kryteriów pierwszeństwo oddano kryterium czystości gwary, ponieważ przywiązywano wagę nie tyle do podziału administracyjnego, ile do dobrze zachowanej, autentycznej gwary w miejscowości wybranej za punkt do atlasu.

W celu weryfikacji siatki punktów przystąpiono do ich oceny, uwzględniając też ważne współcześnie kryterium socjolingwistyczne. Wprowadzono więc pojęcia: „punkt żywy”, „punkt umierający” i „punkt martwy”. Przy ustalaniu żywotności punktu brano pod uwagę nie tylko liczbę mieszkańców, ale też infrastrukturę danej miejscowości (czy istnieje na jego terenie szkoła, biblioteka, sklep, punkt medyczny, kościół, poczta, centrum kultury itd.). Umierający był ten punkt, który nie spełniał jednego lub kilku kryteriów punktu żywego, a za martwy uznawano taki, który nie odpowiadał większości wyżej wymienionych kryteriów. W razie potrzeby dokonywano optymalizacji punktu, czyli przenoszono go do pobliskiej wsi, likwidowano lub tworzono nowy. Przeniesienie punktu odbywało się tak, że numer punktu martwego nadawano innej miejscowości, zachowywano przy tym zasady podziału administracyjno-terytorialnego, geograficznego

² Sam termin i wyodrębnione na niektórych terenach gwarowych regiolekty były przedmiotem dyskusji zainicjowanej na konferencji w Kownie przez Danguolė Mikulėnienė [2012] i Daivę Aliūkaitė [2012].

lub dialektologicznego. Do utworzenia nowego punktu dochodziło wtedy, gdy nowa miejscowość należała do innego obszaru administracyjnego lub gwarowego (likwidowano wówczas stary punkt i ustanawiano nowy) [Mikulėnienė 2011a, b; 2013].

4. Punkty o skomplikowanej sytuacji językowej: obszary wielojęzyczne

Oceniając typ występującej na terenie określonego punktu odmiany językowej – litewski język ogólny czy odmiana gwarowa – notowano też obocznie używane inne kody językowe, najczęściej słowiańskie: regionalne odmiany języka polskiego, białoruskiego i rosyjskiego. W celu uwzględnienia całościowej sytuacji językowej na penetrowanym terenie badaniami objęto wszystkie trzy pokolenia wiejskie. Przy wstępnym opisie terenów wielojęzycznych³ można ustalić kilka rodzajów obszarów, na których są używane różne języki i ich odmiany:

- 1) Zakładając, że nie istnieje dziś na Litwie miejscowość, w której nie występuje odmiana literacka języka litewskiego, można ustalić duże obszary, gdzie funkcjonują różne rejestry języka litewskiego: odmiana literacka i odmiana gwarowa. Przykładem mogą tu być tereny, na których występują gwary żmudzkie, większość gwar wschodnio- i zachodnioaukusztockich.
- 2) Dość duży obszar z językiem litewskim, gwarą litewską i zachowaną do dziś gwarą polską⁴. Są to na przykład tereny tzw. Kowieńszczyzny⁵ i duży obszar językowy w rejonie janowskim. Zakres funkcjonowania języka polskiego był tam w przeszłości o wiele szerszy, polszczyzny używano bowiem w szkołach i w kościele.

³ Literatura na temat wielojęzyczności jest dziś bardzo bogata. Dużo uwagi poświęcono też opisowi wielojęzyczności na pograniczu bałtycko-słowiańskim (por. prace Elżbiety Smułkowej [2002] i Anny Zielińskiej [1996; 2002]). Kwestie występowania różnych języków i ich odmian na terenach pogranicznych Litwy, określenie zasięgu funkcjonowania różnych odmian językowych i scharakteryzowanie sfer ich użycia czeka jeszcze na szczegółowe opracowanie. W niniejszym artykule wymienimy tylko obszary różniące się ze względu na liczbę używanych tam odmiennych kodów językowych. Za odmianę odrębną uważamy nie tylko różne języki, lecz także różne rejestry tego samego języka (język ogólny i gwarę). Problemem szczególnym w opisie okazał się status języka rosyjskiego, jego znajomość w określonym zakresie deklarują mieszkańcy wielu badanych miejscowości wiejskich. Z analizy wywiadów przeprowadzonych z respondentami wynika jednak, że język ten nie jest językiem kontaktów codziennych, ma status języka obcego, wyuczonego, i służy do coraz rzadszych ostatnio kontaktów zewnętrznych. Nieco inną funkcję pełni rosyjski w większych miastach i miasteczkach, gdzie funkcjonuje również jako język kontaktów domowych i gdzie dominuje ludność przesiedlona z innych miejscowości; w badaniach gwaroznawczych natomiast uwzględnialiśmy raczej ludność autochtoniczną.

⁴ Używając określenia „gwarą polską”, mamy na myśli regionalne gwary polskie ukształtowane na Litwie w drugiej połowie XIX wieku, nie zaś polskie gwary rdzenne.

⁵ Sytuację języka polskiego na obszarze Kowieńszczyzny szczegółowo opisały Anna Zielińska w swoim studium socjolingwistycznym [2002] i Halina Karaś [2002]. Zielińska przedstawiła różne odmiany socjolektalne występujące na tym terenie: wariant wysoki, bardzo bliski językowi literackiemu, wariant pośredni między wariantem wysokim a odmianą ludową i wariant ludowy (chłopski).

- 3) Tereny, gdzie występuje aż pięć kodów językowych: język litewski, gwara litewska, język polski⁶, gwara polska, gwara białoruska⁷. Koegzystują one w rejonie solecznickim w okolicy Dziewieniszek; do dziś istnieją tam zachowane wysepki litewskie otoczone wsiami słowiańskimi. Dlatego sytuacja językowa na tym obszarze jest niejednorodna nawet w obrębie jednego punktu, charakteryzuje się odmiennym zestawem i układem używanych języków.
- 4) Tereny, na których występuje język litewski, język polski, gwara polska, gwara białoruska, znajdują się na pograniczu z Białorusią, w północno-wschodniej części Litwy; tych kodów językowych używa się od Szumska na północy do Solecznik na południu.
- 5) Obszary, gdzie funkcjonuje język litewski, język polski, gwara polska; przykładem mogą być okolice Bujwidz, Niemenczyna, Mejszaży, Suderwy.
- 6) Tereny z językiem litewskim, rosyjskim i gwarą rosyjską; to obszary o charakterze raczej wyspowym. Współtworzą je wsie staroobrzędowców (np. w rejonie jezioroskim, solecznickim).

Przedstawiony powyżej układ języków ilustruje tabela:

Nr	Język litewski	Gwara litewska	Język polski	Gwara polska	Gwara białoruska	Język rosyjski	Gwara rosyjska
1							
2							
3							
4							
5							
6							

5. Metodologia badań terenowych

Badania w terenie opierają się prawie wyłącznie na wywiadach ustnych. Dużą wagę przywiązuje się do pozyskania nagrań różnych odmian języka, nie tylko gwarowej odmiany języka litewskiego, ale też odmiany ogólnej, literackiej. Pracę badawczą w każdym punkcie należałoby rozpoczynać od wywiadów z miejscową inteligencją

⁶ Przez określenie „język polski” rozumiemy odmianę literacką języka polskiego z wyraźnymi cechami regionalnymi; jest to język, którego używa inteligencja wiejska, przede wszystkim nauczyciele, pracownicy polskich samorządów, bibliotek, przedszkoli itd.

⁷ Jest to odmiana gwarowa języka białoruskiego, określaną powszechnie dość niejasnym terminem „po prostu”.

i od sporządzenia nagrania w urzędzie, bibliotece, szkole⁸. Każdy punkt powinien być scharakteryzowany na podstawie danych zawartych w dwóch podstawowych kwestionariuszach – *Kwestionariuszu informatora (Pateikėjo klausimynas)* i *Kwestionariuszu punktu (Punkto klausimynas)*⁹. Zgromadzony materiał rejestruje się w podsumowującej tabeli, w której podaje się liczbę wywiadów i czas trwania nagrań, a także dokumentuje zdjęcia (*Punkto medžiagos savadas*). Informację o cechach gwarowych występujących w eksplorowanym punkcie zawierają specjalnie opracowane ankiety, odrębne dla każdego zespołu gwarowego (*Tarmių ypatybių anketa*)¹⁰.

Przy prezentacji niektórych ujęć metodologicznych związanych z pracą w terenie zostanie wykorzystany materiał zgromadzony podczas badań gwar polskich na Litwie. Gwary polskie zidentyfikowano w około 80 punktach, w których funkcjonują też gwary litewskie. Na razie badaniami nie objęto Kowieńszczyzny. Sygnalizowano nam także istnienie polskojęzycznych informatorów w okolicach dotychczas niezbadanych, na przykład w Dubiczach (nie opodal Druskienik). Zakładamy, że w atlasie przedstawiającym najnowszy opis gwar litewskich obecność języka polskiego zostanie zaznaczona w ponad stu punktach. Dzisiaj dysponujemy materiałem około 200 godzin nagrań cyfrowych pochodzących od 192 informatorów. Wywiady przeprowadzono w czterech językach – wszystkich używanych na terenach pogranicznych (polskim, litewskim, białoruskim, rosyjskim). W taki sposób można uzyskać bardziej wiarygodne informacje o językach i ich funkcjonowaniu, także o sytuacji językowej na badanym terenie. A ponieważ badamy nie izolowane kody językowe, lecz języki we wzajemnych relacjach, w dalszej eksploracji będą przydatne również nagrania, w których ci sami informatorzy udzielają odpowiedzi w różnych językach.

6. Kwestionariusz informatora

Podstawowe pytania kwestionariusza przedstawiono w poniższej tabeli:

Pytania	Dane
1–6	Informacje osobowe (imię, nazwisko obecne i panieńskie, rok urodzenia, miejsce urodzenia, miejsce obecnego zamieszkania, informacja o zmianie miejsca zamieszkania)
7–8	Informacje o pochodzeniu respondenta i jego współmałżonka (oficjalne, zgodne z paszportem, i prywatne, zgodne ze świadomością i poczuciem tożsamości)

⁸ Zob. dokument „Metodyka punktu AJL” („LKA Punkto metodika”) na stronie projektu: http://www.tarmes.lt/index_menu.php?id=5

⁹ Kwestionariusze badań opracowały Laima Kalėdienė i Daiva Aliūkaitė.

¹⁰ Ankiety przygotowało grono dialektologów litewskich: Rima Bakštienė, Asta Leskauskaitė, Daiva Vaišnienė, Laima Kalėdienė, Danguolė Mikulėnienė.

Pytania	Dane
9–10	Użycie języka w rodzinie (od pięciu pokoleń: jak rozmawia z mężem/żoną, dziećmi, wnukami, rodzicami, dziadkami); naturalne/prywatne użycie języka (jak myśli, liczy, rozmawia ze zwierzętami)
11–14	Kompetencje językowe, wykształcenie, działalność (sfera pracy)
15–17	Użycie poszczególnych języków w sferze oficjalnej (w sklepie, urzędzie, na zebraniach, ze znajomymi, z nieznanymi), w kontaktach sąsiedzkich (z osobami pokolenia najstarszego, średniego i najmłodszego), w życiu religijnym (modli się, spowiada się, uczy pacierza innych)
18–20	Wartościowanie używanych odmian językowych (jak należy mówić, jak należy pisać, jak należy śpiewać)
21	Wartościowanie użytkownika gwary (jeżeli ktoś posługuje się gwarą, to jest: wieśniakiem, osobą niewykształconą, osobą starszą, osobą szanującą swój język/gwarę, osobą nastawioną patriotycznie)

Informacje osobowe w punktach 1–6 obok danych oficjalnych, podawanych zgodnie z paszportem, uwzględniają również dane nieoficjalne, podawane prywatnie. Są to bardzo cenne informacje o charakterze socjolingwistycznym. Przy wypełnianiu „polskich” kwestionariuszy istnieje możliwość wpisania podwójnej wersji nazwiska informatora. Na różnych terenach można odnotować bardziej lub mniej rozbudowane szeregi antroponimiczne. Ważne informacje dotyczą nazwisk żeńskich, respondenci mogą podawać tylko ich polskie lub tylko litewskie wersje albo też wersje sufiksalne od nazwisk polskich, będące nadal w użyciu: *Nowicka, Sadowska; Jaslevičienė; Molis: Molisowa, Molisówna; Klukojć: Klukojciowa, Klukojcicha, Klukojciana; Junevičienė: Juniewiczowa*. Interesujące fakty lingwistyczne można pozyskać, notując zdrobnienia lub zgrubienia od imion podstawowych: *Zenon: Zeniuk, Zeńka, Zeniuś, Zeniuczek; Anna: Ańcia, Anula, Anulka*. Godne uwagi są również lokalne toponimy – nazwy miejscowości: *Aitminiškės: Jęczmieniszki; Šventininkai: Świętniki*.

Główna grupa pytań kwestionariusza (7–17) koncentruje się wokół postawy tożsamościowej i zasięgu używania określonego języka. Pytanie o język lub języki ojczyste daje możliwość osobom, które dziś częściej posługują się językiem litewskim, wpisania ich pierwszego języka używanego w dzieciństwie – polskiego, a osobom z rodzin mieszanych wpisania dwu języków ojczystych. Pytając o użycie języka w sferze oficjalnej, można prognozować funkcjonowanie języka polskiego w przyszłości. Badaczom polszczyzny północnokresowej znana jest sytuacja, kiedy na terenach od dawna polskojęzycznych (Wileńszczyzna) w komunikacji sąsiedzkiej z ludnością litewsko- lub rosyjskojęzyczną używany był język polski. Asymilacji językowej ulegał wówczas język litewski/rosyjski i tym samym zawężała się sfera jego użycia. Dziś na wielu terenach panuje sytuacja odwrotna – asymilacji ulega język polski. Pytanie o modlitwę prywatną, a nie tylko o uczęszczanie na nabożeństwa w określonym

języku, pozwala dostrzec użycie języka polskiego w sferze religijnej, mimo że na tym terenie nabożeństwa odprawia się już po litewsku.

Związek między językiem a tożsamością dla polskojęzycznych mieszkańców Litwy ma wartość nadrzędną¹¹. Utrata języka łączy się powszechnie z utratą tożsamości. Uogólniając dane pozyskane z różnych terenów, można je przedstawić w postaci trzech modeli odzwierciedlających związek pomiędzy językiem a tożsamością etniczną:

- 1) Zachowanie poczucia polskiej tożsamości; język przekazywany z pokolenia na pokolenie; używany w kontaktach sąsiedzkich i oficjalnych; stosowany w sferze religijnej; minimalna znajomość języka litewskiego lub jej brak.
- 2) Zachowanie poczucia polskiej tożsamości; język przekazywany z pokolenia na pokolenie; używany w kontaktach z pokoleniem najmłodszym; w kontaktach sąsiedzkich i oficjalnych język polski i litewski; w sferze religijnej język polski i litewski.
- 3) Brak poczucia polskiej tożsamości lub postawa niedookreślona; język polski używany tylko w dzieciństwie, w kontaktach z dziadkami i rodzicami; zmiana języka w wieku szkolnym na litewski; w sferze oficjalnej i prywatnej używany język litewski; w sferze religijnej język litewski (język polski jako język paraliturgii).

Pytania 18–21 mają na celu ustalenie sposobu wartościowania gwary i jej użytkowników, twórców narracji w języku regionalnym. Są zasadne, mówiąc bowiem o wyborze języka w określonej sferze komunikacji, uzasadnia się tę czy inną decyzję, bada motywację wyboru kodu językowego. W przypadku informatorów Litwinów zazwyczaj notuje się wysokie wartościowanie gwary ojczystej. W litewskiej szkole naucza się dziś dialektologii litewskiej, informatorzy średniego pokolenia mogą poprawnie wskazać cechy gwarowe i nawet podziały gwarowe¹². Z materiałów polskich wynika wiele dodatkowych informacji o wartościowaniu gwary polskiej, języka ogólnego i innych wymiennie używanych kodów¹³.

7. Kwestionariusz punktu

Kwestionariusz ten ma na celu pozyskanie danych niezbędnych do całościowej oceny punktu. Dotyczą one: a) charakterystyki urbanistycznej punktu – uwzględniane jest jego położenie geograficzne względem kościoła, starostwa, rejonu, miasta; b) charakterystyki socjalnej punktu – notuje się obecność sklepu, szkoły, przedszkola, apteki, domu kultury, biblioteki itd.; c) dziedzictwa kulturowego znajdującego się w obrębie punktu: architektonicznego (zachowane były dwory, młyny), sztuki ludowej (obrazy, rzeźby), historycznego

¹¹ Podobne kwestie były rozpatrywane już wcześniej [Rutkowska 2008].

¹² Materiały litewskie uzyskane w trakcie pracy nad projektem zostały już częściowo opracowane i zaprezentowane na konferencji w Kownie [Bankauskaitė-Sereikienė 2011; Aliūkaitė, Valikonė 2011].

¹³ Niektóre aspekty wartościowania języka polskiego na Litwie zostały przedstawione już wcześniej [Rutkowska 2012a]; badania wykonane w ramach projektu tylko uzupełniły naszą wizję i dostarczyły porównywalnych materiałów z całego terenu występowania gwar polskich na Litwie.

(istniejące kurhany, zamki obronne; miejsca związane ze znanymi postaciami), mitologicznego (odnotowane podania ludowe o pochodzeniu nazw miejscowych), religijnego (odwiedzane miejsca święte, odprowadzane odpusty); d) lokalnej tradycji językowej – gromadzone dane o działających zespołach ludowych, miejscowej telewizji lub radiu, fotografowane napisy publiczne (ogłoszenia, nazwy ulic, urzędów); ustalany używany przez mieszkańców język/języki; e) charakterystyki większości/mniejszości narodowościowej – uwzględniane procesy migracyjne (przesiedlenie mieszkańców z innych terenów), ocena przyczyn, które spowodowały zmiany w punkcie (śmierć mieszkańców, migracja do miasta, imigracja). Przykładem może być wypełniony i umieszczony na stronie projektu kwestionariusz dla punktu 404 (Kiejdany) lub punktu 599 (Rudamina).

8. Znaczenie badań

Jak wynika ze skrótoowo przedstawionego we wstępie artykułu opisu kierunków badań gwaroznawczych na Litwie, współczesne badania kontynuują dotychczasowe eksploracje, a zgromadzony materiał dostarcza nowych danych dla językoznawstwa bałtyckiego i porównawczego. Powstają więc warunki do prowadzenia prognostycznych badań socjolingwistycznych, co pozwoli przewidzieć dalszy rozwój gwar i języka litewskiego. W ten sposób przedstawiona zostanie nie tylko sytuacja języka litewskiego z początku XXI wieku, ale i znaczny dorobek w zakresie badań geolingwistycznych, a tym samym wzmacni się pozycja socjolingwistyki jako nauki przydatnej w litewskich badaniach gwaroznawczych¹⁴. Takie ujęcie umożliwi włączenie się w nurt badań geolingwistycznych prowadzonych obecnie na świecie. Wypracowane podstawy metodologiczne, które łączą litewską i światową geolingwistykę (także dialektologię), pozwalają stosować najnowsze metody badawcze przy opracowaniu ogromnego materiału pozyskanego w tym samym czasie ze wszystkich obszarów gwarowych na Litwie.

Współczesne badania geolingwistyczne gwar litewskich uwzględniają też w swoim opisie inne odmiany językowe występujące równolegle na tym samym obszarze. W związku z tym opis gwar polskich powinien sprostać nowym wymaganiom, które można sformułować następująco: a) przedstawić całościowe ujęcie geolingwistyczne (skrupulatnie zaznaczyć wszystkie punkty, w których gwary te nadal występują; opisać zróżnicowanie językowe prowadzące do stworzenia całościowej klasyfikacji tych gwar); b) uwypakować je w relacji do wymiennie występujących kodów językowych (ustalić modele bilingwizmu i polilingwizmu, w których współwystępują gwary polskie, co może zaowocować opisem najnowszej, aktualnej typologii pograniczy językowych na Litwie)¹⁵.

¹⁴ Metody socjolingwistyczne nie były dotychczas stosowane w dialektologii litewskiej w szerokim zakresie [Kalėdienė 2011].

¹⁵ Zagadnienia te były omawiane na jednej z konferencji w Kownie [Rutkowska 2012b] przy udziale Anny Zielińskiej [2012] i Zofii Sawaniewskiej-Mochowej [2012]. Anna Zielińska zakwestionowała posługiwanie się terminem „gwary polskie” w odniesieniu do polszczyzny na Litwie. Jej zdaniem termin „gwara” można stosować do odmiany rdzennej, a taki charakter mają tylko gwary litewskie. Opracowanie

LITERATURA

- Aliūkaitė D., 2012, *Šiuolaikinės lietuvių geolingvistikos onomastikonas*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje” anotacijos ir tezės*, red. D. Aliūkaitė, Kaunas, s. 25–26.
- Aliūkaitė D., Valikonė J., 2011, *Tarmių vaizdiniai ir geolingvistika: kognityvusis Lietuvos tarmių žemėlapis*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai” tezės* (dostęp: <http://www.tarmes.lt/images/Veikla>).
- Bankauskaitė-Sereikienė G., 2011, *Tarminio diskurso kūrėjo konceptualizavimas Kėdainių apylinkėse*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai” tezės* (dostęp: <http://www.tarmes.lt/images/Veikla>).
- Gerullis G., Stang’as Ch., 1933, *Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje*, Kaunas.
- Geržotaitė L., 2012a, *Pietinės vakarų aukštaičių šiauliškių šnektos: geolingvistinis aspektas ir jo interpretacijos*, „Acta Linguistica Lithuanica”, 67, s. 156–174.
- Geržotaitė L., 2012b, *Geolingvistinis vidurio Lietuvos tarmių tyrimas: Baltų apylinkių šnektos*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje” anotacijos ir tezės*, red. D. Aliūkaitė, Kaunas, s. 22.
- Girdenis A., 2000–2001, *Kalbotyros darbai*, t. 1, 1962–1974, t. 2, 1975–1987, t. 3, 1988–2000, Vilnius.
- Kalėdienė L., 2011, *Sociolingvistinis lietuvių kalbos tyrimo aspektas*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Kalba ir jos tyrimo aspektai” tezės* (dostęp: <http://www.tarmes.lt/images/Veikla>).
- Karaś H., 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.
- LKA I, II, III – *Lietuvių kalbos atlasas*: 1. *Leksika* (1977), 2. *Fonetika* (1982), 3. *Morfologija* (1991), red. K. Morkūnas, Vilnius.
- Mikulėnienė D., 2011a, *Dėl „Lietuvių kalbos atlaso” gyvenamųjų punktų ir jų optimizavimo metodikos*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai” tezės* (dostęp: <http://www.tarmes.lt/images/Veikla>).
- Mikulėnienė D., 2011b, *Lietuvių tarmių tinklas: ištakos ir optimizacija*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Kalba ir jos tyrimo aspektai” tezės* (dostęp: <http://www.tarmes.lt/images/Veikla>).
- Mikulėnienė D., 2012, *XXI a. pradžios Lietuvos situacija: tarmės transformacija*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje” anotacijos ir tezės*, red. D. Aliūkaitė, Kaunas, s. 6–7.
- Mikulėnienė D., 2013, *Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija*, „Acta Linguistica Lithuanica”, 68, s. 71–91.
- Mikulėnienė D., Stafecka A. (red.), 2009, *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages: A Prospect*, Rīga–Vilnius.

porównywalnych materiałów polskich byłoby bardzo przydatne, jak stwierdzili uczestnicy konferencji, w wieloaspektowych badaniach gwar litewskich, zwłaszcza do wykrywania w nich interferencji obcych. Na temat wpływów polskich na gwary litewskie ukazała się już pierwsza poważna publikacja [Geržotaitė 2012a]. Częściowo tematowi temu był też poświęcony referat Laury Geržotaitė [2012b].

- Mikulėnienė D., Stafecka A. (red.), 2012, *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora/ Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora/ Atlas of the Baltic Languages: Lexis 1: Flora*, Vilnius [CD].
- Morkūnas K., 2000, *Jurgio Gerulio kursai tarmėms tirti*, „Archivum Lithuanicum”, 2, s. 283–290.
- Rutkowska K., 2008, *Język a tożsamość na pograniczu polsko-litewskim*, [w:] *Tożsamość – język – rodzina: z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, red. nauk. A. Engelking, E. Golachowska, A. Zielińska, Warszawa, s. 53–68.
- Rutkowska K., 2012a, *O zmianach w topografii gwar polskich na Litwie*, [w:] *Aktualne problemy dialektologii słowiańskiej. Prace Komisji Dialektologicznej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów*, Gwary Dziś, t. 6, red. J. Sierociuk, s. 155–164.
- Rutkowska K., 2012b, *Współczesne badania gwar polskich na Litwie: aspekt geolingwistyczny*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje” anotacijos ir tezės*, red. D. Aliūkaitė, Kaunas, s. 20.
- Sabaliauskas A., 1979, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija*, Vilnius.
- Salys A., 1992, *Raštai IV. Lietuvių kalbos tarmės*, Roma.
- Sawaniowska-Mochowa Z., 2012, *Języki subkultur młodzieżowych w Polsce – stan badań i perspektywy*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje” anotacijos ir tezės*, red. D. Aliūkaitė, Kaunas, s. 13.
- Smułkowa E., 2002, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa.
- Zielińska A., 1996, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa.
- Zielińska A., 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa.
- Zielińska A., 2012, *Today's Polish language on the Polish-Lithuanian-Belarusian borderland. Geolinguistic projekt*, [w:] *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Geolingvistikos ir sociolingvistikos polilogas XXI amžiuje” anotacijos ir tezės*, red. D. Aliūkaitė, Kaunas, s. 6.
- Zinkevičius Z., 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 2002, *Rinktiniai straipsniai 1. Lietuvių kalbos kilmė ir ryšiai su kaimynų kalbomis. Istorinė gramatika. Tarmių kilmė. Dialektologija. Rašomosios kalbos kilmė*, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius.

CONTEMPORARY LINGUISTIC SITUATION IN LITHUANIA: GEOLINGUISTIC ASPECTS AND NEW DESCRIPTIVE POSSIBILITIES

ABSTRACT

The purpose of this article is to present the latest dialectological research conducted in Lithuania based on the achievements of dialectology as a science. Primary attention will be devoted to the presentation of the latest research project, carried out in 2011–2014, and headed by prof. Danguolė Mikulėnienė at the Institut of the Lithuanian Language. The project involved 33 dialectologists, including specialists in Slavic dialects. This project is a continuation of earlier studies conducted in Lithuania by well-known Lithuanian dialectologists. The project takes advantage of their accomplishments and achievements, but at the same time it considers new aspects of the

research and applies contemporary methodologies; thus, it gives rise to a new stage of the dialectological research in Lithuania. Lithuanian dialects are described in the context of the complicated language situation in many dialectal regions of Lithuania. What is more, the research project takes into account the effects of other language codes on dialects of Lithuanian in terms of synchronic and diachronic dimensions, and aims at description of the consequences of such interactions. This project is based not only in traditional dialectology, but also on methodologies developed by other branches of linguistics, such as sociolinguistics, ethnolinguistics and geolinguistics.

СОВРЕМЕННАЯ ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ
В ЛИТВЕ: ГЕОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
И НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Целью данной статьи является презентация новейших диалектологических исследований, проводимых в Литве. Основное внимание уделено представлению научно-исследовательского проекта, реализуемого в 2011–2014 годах в Институте литовского языка под руководством проф. Дангуоле Микуленене. В проекте принимают участие 33 исследователя-диалектолога, в том числе представители славянских языков. Этот проект является продолжением предыдущих исследований, проводимых литовскими диалектологами, использует их успехи и достижения, а также предлагает новые аспекты исследований, использует новейшие методологии, таким образом знаменуя начало нового этапа в изучении народных говоров в Литве. Литовские диалекты описаны в контексте языковой ситуации, которая исторически сложилась во многих областях Литвы, с учётом влияния других языковых кодов на литовский язык. В процессе исследования используются не только методы традиционной диалектологии, но и методы, разработанные в русле других научных дисциплин – социолингвистики, этнолингвистики, геолингвистики.

Słowa kluczowe: geolingwistyka, klasyfikacja gwar litewskich, atlas gwar litewskich, gwary polskie.

Keywords: geolinguistics, classification of the Lithuanian dialects, atlas of the Lithuanian dialects, Polish dialects.

Ключевые слова: геолингвистика, классификация литовских говоров, атлас литовских говоров, польские говоры.